УДК 930.1(477)

О. М. Труш

Джерелознавчі та краєзнавчі дослідження Володимира Піскорського

У статті здійснено системний аналіз провідних напрямків дослідницької діяльності Володимира Піскорського – джерелознавства та краєзнавства.
Ключові слова: Володимир Піскорський, історична наука, джерелознавство, краєзнавство.

В статье осуществлен системный анализ ведущих направлений исследовательской деятельности Владимира Пискорского – источниковедения и краеведения.
Ключевые слова: Владимир Пискорский, историческая наука, источниковедение, краеведение.

The article reviews the main aspects of Volodymyr Piskorsky's research studies, such as a source study and study of local lore.
Key words: Volodymyr Piskorsky, the science of history, source study, local lore studies.

В Україні з кожним роком збільшується кількість праць, присвячених біографіям тих чи інших історичних діячів та науковців. Така тенденція має місце і в інших країнах. Це дає підставу говорити про помітний "біографічний поворот" у культурно-інтелектуальній історії, який, безумовно, сприяє прирощенню нового знання. Біографічний фактор в історіографії сприяє, з одного боку, індивідуалізації дослідницького процесу, а з другого – реконструкції особистості історика в контексті епохи, окресленню його внеску в збагачення наукових знань. Актуальною проблемою історіографії є і дослідження життєвого шляху та формування наукових пріоритетів Володимира Костянтиновича Піскорського (1867–1910) – видатного вченого-історика, талановитого викладача, невтомного просвітителя, активного громадського діяча. Дослідження наукової спадщини В. К. Піскорського сприятиме актуалізації у вітчизняній історіографії доробку ще одного талановитого її представника, який суттєво збагатив новими ідеями історичну науку.

Основні роботи вченого присвячені історії середньовічної Іспанії. Саме ці твори принесли історику славу засновника української та російської іспаністики і зробили його ім'я відомим серед учених Заходу. Однак доктору всесвітньої історії В. К. Піскорському, котрий був відомим у європейському науковому світі, місця в Київському університеті

святого Володимира – провідному науковому закладі, де відбулося становлення його як історика – не знайшлося. Майже все своє коротке життя він пропрацював в провінційному Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька, а пізніше в Казанському університеті, впливаючи своїми історичними дослідженнями на європейський науково-історичний процес. Тому ім'я вченого можна віднести до низки видатних провінціалів.

Хоча світ побачили вже немало праць про життя і діяльність науковця, відбулося перевидання деяких важливих робіт і вперше частини епістолярної спадщини Володимира Піскорського (1997), його наукові праці та архів є джерелом нових розробок. Зокрема, архівні матеріали вченого дозволяють здійснити аналіз його джерелознавчих та краєзнавчих досліджень, що і є основною метою написання статті. Даної проблеми також торкалися деякі дослідники творчої біографії історика [3; 4; 6]. Однак наявна інформація не є систематичною і не охоплює проблему в цілому. Цим і зумовлений наш дослідницький інтерес до даного питання.

Архівні заняття, публікація та всебічний аналіз джерел згідно з методологічними прийомами історичної критики були для В. К. Піскорського першоосновою його наукових напрацювань. Практично всі роботи вченого супроводжувалися значними за обсягом додатками, які містили опрацьовані дані архівних матеріалів, накопичених у результаті постійних багаторічних відряджень в архіви Іспанії, Португалії, Італії, Франції, Німеччини, Англії. На особливу увагу заслуговують джерелознавчі розвідки історика з теми магістерської і докторської дисертаційних робіт. Після повернення зі свого першого дворічного закордонного відрядження (1896–1897) В. К. Піскорський опублікував звіт [12] про роботу в іспанських архівах, у якому дав ґрунтовний аналіз опрацьованих документів, стану роботи іспанських архівістів та істориків у галузі видання документальних джерел, висловив думку щодо значення віднайдених документів для наукової праці автора.

Так, В. К. Піскорському вдалося з'ясувати, що в Іспанії існують три головні архіви: 1) в Сіманську, де зосереджені папери, які відносяться до XVI ст. і до історії Іспанії з часів об'єднання різних частин півострова під владою кастильських королів до новітнього часу; 2) в Барселоні, де зберігаються документи, що стосуються історії Арагону і залежних від нього держав; 3) в Мадриді, де містяться різноманітні матеріали, пов'язані з історією Іспанії від IX ст. до новітнього часу. Крім головних архівів, існують й інші установи, де зберігається багато рукописів, що належать до різних епох іспанської історії: Мадридська Національна бібліотека, Бібліотека святого Лоренцо, провінційні і місцеві архіви тощо.

Серед історичних джерел, які вчений опрацював в іспанських архівах, варто виділити колекцію документів, складених у XVIII ст. за розпорядженням графа Кампоманеса. Ця колекція, зібрана протягом 1788 і наступних років, містить велику кількість різних грамот, привілеїв, фуеросів та інших документів, які змальовують історію поземельних і станових відносин у середньовічній Іспанії [12, с. 20]. В Сіманському архіві В. К. Піскорському серед величезної кількості паперів під назвою "Juramentos y pleitos homenages hasta el senor Rey D. Phelipe II" і "papeles de Cortes" вдалося знайти цілу низку оригінальних актів, які представляють повноваження депутатів кортесів (так званих poderes), датовані 1394, 1401, 1402, 1425, 1476, 1498, 1499, 1503, 1506 роками. Ці акти є важливими тому, що містять вказівки на ті збори кортесів, протоколи яких не збереглися. Серед інших документів, які зберігаються в тих же паперах, великий інтерес становлять закличні грамоти королів на кортеси, умови, на основі яких кортеси вотували субсидії королю в різних випадках, і, нарешті, розрахунки сум, використаних на винагороду депутатам від міст [12, с. 21].

На основі вивчення вищеназваних та низки інших документів, опрацьованих в іспанських архівах, В. К. Піскорський дійшов висновку, що "єдиний метод, який може бути з успіхом застосований до дослідження кортесів, є метод історико-аналітичний, завдяки якому установу можна розглядати не цілком, а складовими частинами, і зміни, які відбувались у кожній з них, повинні вивчатися у строгій хронологічній послідовності" [12, с. 22].

У звіті В. К. Піскорський звертає увагу на той факт, що в Іспанії опублікованих джерел досить мало. Найбільш масштабним виданням пам’яток є "Coleccion de documentos ineditos del Archivo deneral de la corona de Fragon" – збірник документів, які були вилучені із головного архіву арагонської корони в Барселоні і стали видаватися з 1847 р. за редакцією голови цього архіву пана Бофаруля. Однак, за словами вченого, це видання складено недбало, а матеріали різних епох розподілені нерівномірно [12, с. 40].

Володимир Піскорський був єдиним серед своїх сучасників, хто спеціально приділяв увагу стану архівної справи в Іспанії, а також зробив докладний огляд документів з іспанських архівів. До того ж він був першим іноземним ученим, якому дозволили працювати в Королівському архіві Іспанії.

В особистому фонді В. К. Піскорського міститься багато виписок і з інших закордонних архівів, а також чимало збірників документів, складених самим ученим, зокрема "Збірник історичних документів з історії Німеччини XIV–XV ст." [8, ед. хр. 10], "Літературні джерела з

вивчення історії Італії" [8, ед. хр. 12] тощо. Оскільки історик володів багатьма європейськими мовами, він перекладав важливі історичні пам'ятки, а також залучав до цієї роботи своїх студентів. Зокрема, в архіві вченого є цікавий рукопис перекладу "Салічної Правди", який являє собою товстий загальний зошит у картонній обкладинці. На титульній сторінці красивим чітким почерком написано: "Салічна Правда. Переклад зроблений студентами III курсу історичного відділення під керівництвом проф. В. К. Піскорського. Ніжин. Історико-філологічний інститут, 1902/03 ак. р. " [8, ед. хр. 2]. Текст перекладу записано різними почерками. Зміст, вступні сторінки (7) і коментарі написані дрібним почерком професора. На звороті першої обкладинки вказано літературу з досліджуваного питання. У зошит вкладено окремі аркуші чернеток, конспекти і виписки з різних книжок, вирізки статей з газет і журналів, що стосуються теми.

У вступних сторінках характеризується "Салічна Правда", розглядається її зміст, час редагування. "За своїм змістом, – писав професор, – Салічна Правда являє невеликий кодекс судочинства, громадянського і карного права з переважанням статей останнього: особливо багато говориться про різні види крадіжок і насильств. Якоїсь певної системи розташування матеріалу в цьому кодексі ми не знаходимо. У визначенні покарань за різні проступки помічається м'якість щодо вільних і жорстокість щодо рабів і напіввільних. Франкське суспільство, регулюючи свої відносини Салічним законом, уже вийшло за межі порядку, заснованого на власній і родовій помсті за образи. Родова помста заміняється однією грошовою сплатою. Розміри вергельда перебувають у відповідності з соціальним становищем особи, що стала об'єктом злочину" [8, ед. хр. 2]. Характеристика "Салічної Правди" не закінчена. Далі в рукописі з посиланням на П. Г. Виноградова розглядаються лангобардські закони. Коментарі записані уривками і були конспектом для занять зі студентами. У них викладено думки різних істориків і зроблено зіставлення "Салічної Правди" з іншими документами, зокрема з "Руською Правдою".

Про проблематику можливих досліджень пам'ятки дає уявлення невеликий аркуш із заголовком "Теми з Салічної Правди", які, очевидно, призначалися для підготовки студентами повідомлень. Ось їх повний перелік: "1. Погляди Салічної Правди на злочини і покарання. 2. Судовий процес за Салічною Правдою. 3. Види судового процесу за Салічною Правдою. 4. Суд Божий чи ордалії за Салічною Правдою. 5. Умови, що визначають розмір віри за Салічною Правдою. 6. Чи визнає Салічна Правда тілесні покарання і страту? 7. Судова організація Салічної Правди. 8. Родові відносини за Салічною Правдою.

9. Майнові відносини за Салічною Правдою. 10. Роль скотарства в побуті салічних франків. 11. Роль землеробства в побуті салічних франків. 12. Форми землеволодіння у салічних франків. 13. Станові відносини за Салічною Правдою. 14. Становище різних класів за Салічною Правдою. 15. Становище римського населення за Салічною Правдою. 16. Становище рабів за Салічною Правдою. 17. Становище жінок за Салічною Правдою. 18. Сліди впливу королівської влади і церкви в побуті франків за Салічною Правдою" [8, ед. хр. 2].

Таким чином, у тематиці, розробленій В. К. Піскорським, велика увага приділяється суто юридичним питанням. Навіть після побіжного ознайомлення з рукописом можна зробити висновок, що вчений чудово знав літературу з досліджуваного питання і глибоко вивчав саму пам'ятку. Велику увагу історик приділяв вивченню становища нижчих прошарків, зокрема рабів і жінок, у франкському суспільстві.

Привертає увагу рецензія В. К. Піскорського на навчальне видання "Салічної Правди" мовою оригіналу, яке підготував московський медієвіст Д. Н. Єгоров [13]. Даючи загалом високу оцінку праці, Володимир Піскорський висловив низку конкретних зауважень. "Педагогічний принцип, – читаємо в рецензії, – покладений в основу праці Єгорова, робить особливо помітною відсутність у ній вступної частини, яка б визначала значення і місце Салічної Правди серед інших пам'яток варварського права, вказувала б на загальні питання, пов'язані з вивченням цієї пам'ятки, і давала б цілісну уяву про неї у відповідній історичній перспективі" [13, с. 444]. Критика полягала також у тому, що Д. Н. Єгоров не назвав тих видань, з яких він черпав цитати для своїх приміток, і тим самим завдав клопоту читачам, які хотіли б звернутися до першоджерел [13, с. 445]. Однак, незважаючи на певні зауваження, рецензія закінчується словами: "Праця Єгорова, безперечно, є цінним вкладом в нашу навчальну літературу" [13, с. 447].

У 1906 р. для семінарських занять у Казанському університеті В. К. Піскорський надрукував "Документи, які відносяться до історії цехів" [9]. Це підбірка документів на латинській та старофранцузькій мовах. Учений здійснив колосальну роботу, щоб знайти та зібрати до купи потрібні джерела, які сприяли проведенню практичних занять з історії середніх віків. Можливо, саме тоді вже почалася підготовка майбутньої праці "Паризькі ремісничі цехи в XIII–XIV ст." улюбленого учня професора В. К. Піскорського М. П. Граціанського, який згодом став відомим вітчизняним ученим-медієвістом, доктором наук, професором, завідувачем кафедри Московського університету [6, с. 34].

Ще одним внеском В. К. Піскорського в практичне джерелознавство було дослідження ним документів у вітчизняних архівах. Крім

виписок із закордонних архівів, в особовому фонді вченого є багато матеріалів з історії України, Росії, слов'янства, в яких міститься інформація про гетьманство Юрія Хмельницького, про російське дворянство, про добу Петра І, Олександра ІІ, про державу і народну освіту в Росії XVIII ст. тощо. Це свідчить про те, що В. К. Піскорський захоплювався не лише всесвітньою історією.

Зокрема, вчений брав активну участь у виданні "Рум'янцевського опису" – генерального опису міст, містечок, державних і монастирських маєтків, козацьких володінь Лівобережної України, який здійснювався у 1765–1769 рр. графом Рум'янцевим-Задунайським після знищення Катериною ІІ інституту гетьманства. Цей опис містив багатий матеріал із соціальної та економічної історії України XVIII ст., повідомляв про форми землеволодіння, устрій та порядки українського села [2, с. 21]. На основі цього опису на прохання свого вчителя професора І. В. Лучицького Володимир Костянтинович повинен був скласти статистичні нариси певних малоруських земель і угідь. Він вирушив до Переяслава, де в архівах збирав матеріали про Переяславську Раду, студіював відомості про важливі історичні події XVII ст. у Переяславі, вивчав постаті гетьманів України П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Мазепи, І. Брюховецького. У його архіві зберігається стаття "Історія Переяслава і Переяславської ради: перелік архівних документів з анотаціями і замітками" [8, ед. хр. 5].

Перебуваючи в Ніжині, В. К. Піскорський здійснив помітний внесок у розвиток місцевої архівної справи. У 1899 р. до книгосховищ Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька було передано частину архіву грецького магістрату [7]. В. К. Піскорський разом з професором М. М. Бережковим майже рік складали описи нових надходжень. Вони розташували матеріали у хронологічному порядку і розсортували папери в окремі папки. У подальшому доля архіву Ніжинського грецького магістрату склалася так: до 1982–1983 рр. він зберігався в місцевому архіві, а потім за рішенням тодішнього керівництва увесь масив фонду як особливо цінний було перевезено на зберігання до архівосховищ у Чернігові. Зараз він налічує близько 4 тис. справ російською та грецькою мовами, що датуються XVIII–XIX ст. [16].

Значне місце в науковій спадщині В. К. Піскорського посідають розвідки краєзнавчого характеру. В 1890 р. він став членом Історичного товариства Нестора Літописця при Університеті св. Володимира. Бути членом цього товариства було досить престижно, адже до його складу входили майже всі українські історики і філологи, незалежно від того, де вони перебували – в Києві, чи у провінції (Полтаві, Харкові, Ніжині, Житомирі, Одесі, Конотопі, Чернігові і т. д.). Серед дійсних

членів Історичного товариства Нестора Літописця були професори майже всіх університетів тодішньої Росії й різних високих шкіл Петербурга, Москви, Казані, Томська, Риги, Саратова, Вільни, Варшави й інших міст. Загальна кількість членів товариства постійно зростала: якщо в 1873 р. товариство мало всього 45 членів, то в 1891 р. ця кількість збільшилася до 124 [5, с. 36]. До завдань товариства входило вивчення пам'яток старовини, збирання відомостей у місцевих архівах і бібліотеках, поширення історичних знань тощо. В. К. Піскорський також був залучений до цієї роботи й неодноразово виступав на засіданнях товариства з доповідями на краєзнавчу тематику. Зокрема, у своїй доповіді "З історії Київського університету у 30-х роках" [10] він на основі студентських творів, написаних ще в перші роки існування університету, простежив величезний інтерес студентства до вивчення минулого Малоросії. Деякі з цих творів ("Від'їзд до Малоросії", "Україна"), на думку вченого, є важливими джерелами, бо висвітлюють побут місцевого населення, давні традиції України, описують пам'ятки старовини тощо.

В 1902 р. на черговому засіданні Історичного товариства Нестора Літописця В. К. Піскорський виступив з доповіддю "Про щоденник і депеші герцога Лірійського, іспанського посла при російському дворі в 20-х рр. XVIII ст.". На противагу Бестужеву і Корсакову вчений по-новому поглянув на це видання і відзначив, що воно вельми цікаве для історії Росії XVIII ст.". Досить цікавими є описи Санкт-Петербурга, повідомлення про стан російського війська і флоту, російської промисловості та цехів, характеристика політичних партій, повний виклад проекту генерала Матюшкіна і т. д." [11, с. 23], – зазначав дослідник.

Під керівництвом І. В. Лучицького Володимир Піскорський та інші учні професора – Є. О. Кілицький, Д. М. Петрушевський, В. О. М'якотин, Н. В. Молчановський, Є. В. Тарле – об'єдналися у товариський гурток і назвали себе "бродниками" [2], запозичивши цю назву, ймовірно, у Максимовича, який називав козаків "бродниками молдавськими". Вони робили історичні та краєзнавчі розвідки, студіювали історію України, досліджували суспільне життя Києва. Мандрували околицями Києва та історичними місцями України: відвідували Качанівку, Китаєве, їздили на могилу Тараса Шевченка.

Результатом однієї з таких поїздок В. К. Піскорського до села Суботова стала його стаття "Пам'ятки старовини в селі Суботові". Спершу вчений повідомляє про Ільїнську церкву, яку побудував Богдан Хмельницький, тому біля неї спочивав прах гетьмана. За словами В. К. Піскорського, "вороги не залишили Хмельницького у спокої і після смерті: вони зруйнували його гробницю і поглумилися з його останків"

[14, с. 485]. Не менш значущою пам'яткою Суботова історик уважав і Михайлівську церкву. Місцевість, на якій вона збудована, раніше була кладовищем. Під нею існує склеп, у якому похований син Б. Хмельницького. В. К. Піскорський хотів потрапити у цей склеп, щоб особисто оглянути і обстежити його, та, на жаль, йому не вдалося цього зробити. Натомість він встиг оглянути ще декілька пам'яток старовини: камінь, який слугував у часи гетьманщини ганебним стовпом для покарання злочинців, і місцевість, де колись була садиба Б. Хмельницького. Пам'ятки старовини і сама місцевість Суботова, на думку вченого, свідчать про бурхливе минуле села, де в давнину відбулися події, які мали важливі історичні наслідки.

Таким чином, Володимир Костянтинович Піскорський багатопланово розробляв проблеми джерелознавства та краєзнавства – теоретично, конкретно-історично, виступав публікатором, пропагував вивчення пам'яток старовини, вирішував і суто практичні питання. При цьому основним захопленням ученого все ж слід вважати джерелознавчі заняття, що включали пошук історичних джерел, їх археографічне опрацювання та публікацію. Особливість проваджуваної вченим наукової роботи з джерелами, їх тематичного відбору, полягала в особистій зацікавленості матеріалом, змістовне навантаження якого безпосередньо було наближене до обраних ним проблем дослідження. Так він підвищував загальну культуру історичного дослідження і загальний рівень історичної науки. Тому В. К. Піскорський заслуговує на почесне місце в українській і російській історіографії як вчений-історик України та Росії, джерелознавець і краєзнавець.

Література

1. Беляева И. Е. В. К. Пискорский. К 100-летию со дня рождения / И. Е. Беляева // Новая и новейшая история. – 1968. – № 3. – С. 190–191.

2. Лучицька С. І. Лучицький як дослідник історії України / С. І. Лучицька // Українознавчі студії та мемуари Івана і Марії Лучицьких (кінець XIX – початок XX ст.) : збірник / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України ; Інститут всесвітньої історії РАН (м. Москва) ; П. С. Сохань (голова ред. кол.), О. О. Новикова (упорядкув., опрацюв. текстів, вступ. слово, біогр. та бібліогр. матеріали). – К., 2007.

3. Кучерук О. Медієвіст Володимир Піскорський / О. Кучерук // Всесвіт. – 1988. – № 2.

4. Москалено А. Є. Сторінка з історії медієвістики на Україні / А. Є. Москаленко // Український історичний журнал. – 1971. – № 4.

5. Наріжний С. Історичне товариство Нестора Літописця в Києві / С. Наріжний // Український історик. – 1975. – № 1–2.

6. Новикова О. О. В. К. Піскорський. Біографічний нарис // Піскорський В. К. Вибрані твори та епістолярна спадщина / упоряд. : О. О. Новикова, І. С. Пічугіна. – К. : Фонд "Відродження", 1997. – С. 17–39.

7. Отчёт о состоянии и деятельности Историко-филологического Общества при Институте кн. Безбородко за 1898/9 год // Сборник историко-филологического общества при институте кн. Безбородко в Нежине. – Нежин, 1900. – Т. III.

8. Отдел рукописей Российской государственной библиотеки, ф. 604. – Картон – 7.

9. Пискорский В. К. Документы, относящиеся к истории цехов / В. К. Пискорский. – Казань, 1906.

10. Пискорский В. К. Из прошлых лет Киевского университета (Заметка о студенческих сочинениях в 30-е годы) / В. К. Пискорский // Киевская старина. – 1894. – Апрель. – С. 56–57.

11. Пискорский В. К. О дневнике и депешах герцога Лирийского, испанского посла при русском дворе в 20-х гг. XVIII в. / В. К. Пискорский // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца : в 24 кн. – Кн. 16. – К., 1902. – Вып. 4.

12. Пискорский В. К. Отчет о заграничной командировке приват-доцента Университета Св. Владимира В. Пискорского за 1896 и 1897 гг. / В. К. Пискорский // ЖМНП. – 1898. – Декабрь. – С. 19–47.

13. Пискорский В. К. Русское учебное издание Салической Правды : сборник законодательных памятников древнего западноевропейского права, издаваемый под редакцией П. Г. Виноградова и М. Ф. Владимирского-Буданова. – Вып. 1 : Lex Salica. Текст подготовил к печати и примечаниями снабдил Д. И. Егоров. Киев. 1906 // ЖМНП. – 1906. – Декабрь. – С. 442–447.

14. Пискорский В. К. Памятники старины в селе Субботове В. К. Пискорский // Киевская старина. – 1892. – Март.

15. Салическая правда / Рус. пер. Lex Salica Н. П. Грацианского и А. Г. Муравьева; С введением Н. П. Грацианского. – Казань : Маркелов и Шаронов, 1913.

16. Харлампович К. В. Архівна спадщина Ніжинських греків / К. В. Харлампович / підг. до друку і перед. О. Морозова // Ніжинська старовина. – Ніжин : Вид-во "Аспект-поліграф", 2006. – Вип. 2 (5). – С. 173–174.